

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐԵՑԻՇԱՏԱԿ

Տ. ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱԴՐԻԱՆԱՊՕԼՍԵՑԻՈՅ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆԻ, ԵՒ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼԻ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ*

Բարձրաշնորհ

Տէր Թարութիւն Սրբազան Արքեպիսկոպոս

եւ Պատրիարք Առաքելական Ուխտիս

Սրբոց Յակովբեանց

յերուսաղէմ

Զկենսագրութիւնն Պօղոս Պատրիարքի Բիւզանդիոնի եւ Ծայրագոյն Գոթականի Սրբոյ Աթոռոյս, քանիւ բերանոյ Ձերոյ յանձն արարիք ինձ, պատուիրելով ըստ կարի ի գիր դրոշմել զայն, սակս պիտանի լինելոյ ի դէպ ժամանակի: Ունկնդիր լեալ օգտակար բանից եւ առաջարկութեան Ձերոյ, աներկմիտ յուսով ձեռն արկի ի գործ, որ եւ ի գլուխ հանի զայն օժանդակութեամբ աղօթից Ձերոց, առանց ի նկատի ունելոյ զանկարագութիւնս եւ ըզ-հիւանդութիւնս. այլ ըստ ներելոյ ժամանակին պարսպել ի նոյն հաւաքեալ ի պատմագրացն ազգիս իմրագրեցի ի լայնածաւալ դաշտի ի սպիտակ փարսիսի, բաժանեալ զայնս ի մասունս մասունս առ ի դիրքաւ ըմբռնել եւ ի միտ առնել ընթերցողաց զասացուածս բանից: Զորոյ ամբողջ մաքուր գրութիւնն առաջի եղեալ մատուցանեմ զայն Սրբագնութեան Ձերոյ յընթերցումն եւ ի սարսուռ ու պատշաճ տնօրէնութիւն, թէեւ տկար եւ հիւանդ, այլ յարգելով ըզ-պարտս եւ զերաման հնազանդութեան, որպէս պահանջեն օրէնք:

Ուստի ընկալարուք, Տէր Սրբազան, բարեհաճ կամօք զայս դուգմաւ-եայ վաստակ ապիկար գրչիս, լինիլ անմեղադիր վրիպանաց, եթէ սպարդեալ իցէ յանգէտս ի պատճառս տկարութեան իմոյ. թէեւ չյուսամ, արժանահայց աղօթիւք ձերովք օրհնեցէք զիս ի բժշկութիւն հիւանդութեան իմոյ, որոյ շատ կաթօտիմ:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՊՍ. ՏԵՐ ԵՌԶԼԱՆԵՍԵԱՆՑ

1898 Մայիս 9

յերուսաղէմ

* Իր շահեկանութեան համար երատարակութեան կու տանք համագրեալ Աստուածատուր եպս. Տէր Յովհաննիսեանցի ներկայ աշխատութիւնը, որ ցարդ անտիպ կը մնար: Սրբազանը հեղինակն էր *ՃԺժամանակադրական Պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի* երկետառ գործին, տպուած Սրբոց Յակոբեանց Տպարանին մէջ, 1890ին:

ԵՄԲ.

Մ Ա Ս Ն Ա

ՊՕԶՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, այր զգոնամիտ եւ խոհական ամենայն զործառնութիւնս իւր, համբաւեալ յէջս պատմագրաց ժամանակին եւ ի պարբերական թերթս ազդին, գրով հմուտ ազգային ներքին եւ արտաքին գործոց ի կրօնականս եւ ի քաղաքականս, ի տնօրինելու եւ ի յանձանձել զամենայն զործս ազգաշինութեան, տնօրինելով եւ բարեկարգելով զնոսա զգաստ եւ արթուն մըտօք յօգուտ ազգին, յիշատակ արժանի թողեալ զանմահ անուն իւր ապագայ սերնդոց, զորոյ զհամառօտ կենսագրական արդիւնս ի գիր դրոշմեմք աստանօր :

Արդ, Պօղոս վարդապետ միաբանի յերուսաղէմ ի վանս Սրբոց Յակովբեանց ի ժամանակա Պետրոսի պատրիարքի, եւ ձեռնադրի անդ յաստիճան վարդապետութեան, տուեալ զանձն ի պաշտօն եկեղեցականութեան եւ յուսմունս հայկական դպրութեան, զի ըստ սովորութեան բնագաւառին իւրոյ ինքն եւս անտեղեակ էր հայեցի խօսակցութեան եւ ուսման: Մինչ ի զահակալութիւն Թէոդորոս պատրիարքի անուն սորա մնաց ի լուութեան, եւ ի սոյն միջոցի զարթեալ իրեւ եւ ընտյ յունական նախանձն ատելութեան սակս խնդրոյ Ս. Տեղեաց եւ ազգային սեփականութեանց: Թէոդորոս եղիտ զարժանաւոր մշակն եկեղեցւոյ զՊօղոս վարդապետ ի գործ ազգային օգտակար ծառայութեանց, վասնորոյ ըստ ազգարարելոյ փոխանորդին իւրոյ ի Կ. Պոլիս, պատրաստեալ զամենայն կարեւոր գրեանս յանձն արար Պօղոս վարդապետին եւ եհան զնա ի ճանապարհ ի ցամաքէ ի Կ. Պոլիս (1806). եւ յուղեւորութեան իւրում տապացեալ ի տենդէ վտանդեցաւ եւ հասեալ ի Կ. Պոլիս յանձն արար զգրեանս փոխանորդ Թէքիրտաղցի Յակոբ եպիսկոպոսին եւ ինքն անկաւ ի մահիճս: Եւ նա եցոյց զգրեանս գլխաւորաց ազգին եւ աղայչր զնոսա չառնել անտես զխնդրոս ազգին, տալ եղծանել զհրովարտակն Յունաց եւ նորդել ըզհայոցն: Զի Յոյնք ի Թագաւորեալ քաղաքի անդ շրջեալ զմիտս արքունի քարտուղարաց ջնջեալ էին յարքունի դիւանաց զարձանագրութիւնս հին եւ նոր հրովարտակացն Հայոց, եւ նախարարք պետութեանն ուխտելք եւ երդամբ դարձեալ էին ի կողմն Յունաց: Իսկ Պօղոս վարդապետ ապաքինեալ ի հիւանդութենէ իւրմէ, սկսաւ ընդ փոխանորդին դեգերիլ ի դրունս մեծամեծաց, ինդրել զհնարս փրկութեան եւ զելս իրաց: Պօղոս վարդապետ Թախանձանօք խնդրել զԹուրքալի հրովարտակն յերուսաղէմէ ընդդէմ հրովարտակացն Յունաց: Այլ միաբանք երկնչէին, զի մի գուցէ ի կորուստ մատնիցի ի ճանապարհին, որպէս լեալ ի յաւորս Նիղիազարու. որոյ վասն նեղեալ յոյժ յամեռնայն կողմանց, մնայր Յակոբայ հրաժարիլ ի պաշտօնէ, եւ Պօղոսի մեկնիլ ի Թագաւորեալ քաղաքէ անտի: Իսկ ազգային երեւելիք յորդորէին զնոսա համբերել ժամանակս ինչ, զի ի սմին ժամանակի խռովութեամբ լցեալ էր արքունիքն Օսմանեան պետութեան յերեսաց անհնազանդութեան Ենիիշէրի կոչեցեալ զօրաց: Ուստի չհանդուրժեալ Պօղոս վարդապետին մեկնեցաւ եւ զնաց ի Զմիւռնիա ի գործ նուիրակութեան իւրոյ, եւ առաքեցան յերուսաղէմէ Մարկոս եպիսկոպոս եւ Մկրտիչ Վարդապետ Մեղրիկ: Իսկ փոխանորդ Յակոբ եպիսկոպոս տաղտկացեալ ի կնճռալի գործոց եւ ի զառնութենէ ժամանակին, անկաւ իօթ ի մահիճս եւ չդռեալ առողջութիւն, կնքեաց զմահկանացու կեանքս իւր ի վանքն Իսկիւտարու (1809): Ազգ արարին զեկեւութիւն Յովհաննէս պատրիարք եւ այլք յերուսաղէմ, եւ Թէոդորոս պատրիարք որոշեաց ի տեղի նորա փոխանորդ իւր զՊօղոս վարդապետ, զնուիրակն Զմիւռնիոյ, որ եւ հասեալ էր ի Միսիլիճ. եւ գրեաց առ նա հարկեցուցիչ բանիւ փութով հասանիլ ի

մայրաքաղաքն, ի գլուխ պաշտօնի իւրոյ, զի ասէր թէ Դուք աստուածուայն էք եւ չէք կարօտ այլոց խրատու եւ հրահանգի, զորով տեղեակ կըօնական եւ քաղաքական ազգային անցից: Իսկ նորա թողեալ զառաջին պաշտօն նուիրակութեան եւստ փութանակի ի Կ. Պոլիս, եւ սկիզբն արար խոհական մասք աշխատել եւ դեղերիլ ի դրուան մեծամեծաց ընդ գլխաւորն ազգին: Սակայն ել ընդ առաջ նոցա այլ խոչ եւ արգելք, ուստի հարկադրեցան սպասել ժամանակի եւ պաշտօնէից փոփոխութեան, Յետ անցանելոյ ամսօրեայ աւուրց եւ հոլովելոյ ժամանակաց եւ ի ռաիպելոյ հարկին տալ աղերսագիր առ արքայն Սուլթան Մահմուտ Բ 500 կրօնաւորաց եւ անցանելոյ աւուրց ինչ, կոչեաց առ ինքն Ռէիզ Էմի Վահիտ էֆէնտի գերկուս արս ի գլխաւորաց Հայոց խօսել ընդ նոցա ըստ պատշաճի իրաց. գնացին առ նա ի դուռն Պօղոս եպիսկոպոս առաջնորդ Պրոքսայի եւ Պօղոս վարդապետ փոխանորդն Երուսաղէմի եւ այլ անձինք չորս ի դասէ ժողովրդոց, ուր էին պէյլիկճի եւ մէջթուպճի էֆէնտիք: Հարցին ցնտա եւ ասեն. Ձի՛նչ է յանդգնութիւն ձեր զի առանց գոտութեան մեր դիր ազայանաց մատուցանէք առ արքայն, ձանձրացուցանէք զնա եւ զմեզ: Յայնժամ Պօղոս վարդապետ յառաջ մատուցեալ սկսաւ պատմել զամենայն գործս եւ զարարս Յունաց: Ռէիզ էֆէնտին ետ կոչել զատենական թարգմանն (տիպան թէրճիմանը) ազգաւ Յոյն, յոր յուսացեալ էին ազգակիցք իւր, ասէ ցնա. Լժ՛ւր, զի՛նչ ասեն Հայք: Եւ նորա պաշտեալ Հայէր ալար եւ անդր, եւ ոչ կարէր առնել պատասխանի ինչ. Իսկ Պօղոս վարդապետ առաւել համարձակեալ ի բանս իւր անվեհեր պատմէր եւ հաստատէր զանիրաւութիւնս եւ զնենդութիւնս Յունաց. այլ պէյլիկճի էֆէնտին, արդէն որսացեալ ի կողմն Յունաց, ընդդէմ կացեալ բանիցն Պօղոսի ահաբեկէր զնա եւ ասէր. Անկարելի է դիտումն ձեր, դուք ոչ դիր եւ ոչ արձանագրութիւն ունիք եւ ոչ հրովարտակի հաւանիք: Իսկ Պօղոս զհակառակն պնդէր եւ համարձակ հրապարակէր զգաղտնի մեղեկայս եւ զղաւազրութիւն Յունաց: Պատրաստ եմք, ասէր, ի բանտ եւ ի մահ, եւ ոչ դադարեմք ի թախանձելոյ զարդարասէր թագաւորն, զի զթամ է նա եւ ողորմած եւ իրաւամբ տնօրինէ գիրաւուսն մեր. եւ այլ սոցին նման բանք իբրեւ ժամս երկուս, զի փոխանակ Յունաց նոքա հակառակէին Հայոց, եւ պէյլիկճի էֆէնտին իսկ ասէր. Հնար է գերկուս ձեռս հատանել քան զարձանագրութիւն Յունաց ջնջել, զորոյ զգլուխն իսկ երարձ արքայ զկնի աւուրց, եւ Հայք մեկնեցան ի տեղիս իւրեանց: Այլ սակայն Ռէիզ էֆէնտի կոչեալ զմին յերեւելեաց Հայոց՝ կամելով ահաբեկել զՀայս, ասէ. Մի՛ հետեւիք բանից փոխանորդին ձերոյ, զի մեծամեծ վնասուց տայ պատահիլ ձեզ: Եւ յետ աւուրց ինչ ըստ ծանուցման նորին Ռէիզ էֆէնտեայ վերստին չորան առ նա ի սուն նորին երկուքին Պօղոս վարդապետն, ուր մանրախոյզ քննութեամբ տեղեկանայր այլն ի Պօղոսէ ամենայն անցիցն զոր անցուցին Յոյնք ընդ Հայս: Յայնժամ ի միտ առ Ռէիզ էֆէնտին թէ արդար դատարանաւ բառնալ պարտ է զվէճս եւ զհակառակութիւնս երկուց ազգաց:

Մ Ս Ս Ն Բ

Եւ եղեւ ի ծանուցանելն զայս ամենայն արքայի, եւ հրաման լինել զատաստան ի Փաշա Գարուսի կոչեցեալ տեղին: Որոշեցան արք երեւելիք ի կողմանէ տէրութեան եւ ի Հայոց՝ ընդ որս էր եւ փոխանորդն Երուսաղէմի, նոյնպէս եւ ի կողմանէ Յունաց, եւ բազմեցան ըստ կարգի եւ ըստ աստիճանի, եւ բազմութիւն ժողովրդոց ընդ Յովհաննու պատրիարքին մնացին ի Հոսսան Փաշա խանն:

Նիստ առաջին յ2 Օգոստոսի. եղեն հարց եւ փորձ եւ քննութիւն վառ-
նօրէիցն Երուսաղէմի իւրաքանչիւր ազգաց: Նիստ երկրորդ ի 5 Օգոստոսի,
նիստ երրորդ յ9 Օգոստոսի. յաստիկ նիստն կարի տաժանելի եղեւ քննու-
թիւնն եւ վէճն: Հայք միայն բանիւ մաքառէին ընդ Յոյնս եւ ընդ ատենին,
առանց ի ձեռս ունելոյ զվաւերական թուղթսն: Ապա Դիոնէսիոս վարդա-
պետ, որ զնացեալ էր անդ, յայտ արար թէ Հրովարտական պահեալ կան ի
գանձարանին տաճարին Ս. Յակովբայ: Ի վերայ այսր յայտարարութեան
Յովհաննէս պատրիարքն եւ իշխանաւորք ազգին ի 10 Օգոստոսի ամսոյ դի-
ցին առ Թէոդորոս պատրիարք Երուսաղէմի սպառնալեօք եւ հարկեցուցիչ բա-
նիւք, ստիպելով զնա ի բաց թողեալ գանտի կարծիս փութով առաքել զխաթ-
թի չէրիֆոսն: Յայս գիր ձեռնարկեալ կնքեցին պատրիարքն, եպիսկոպոսունք
եւ իշխանաւորք ազգին: Գրեաց եւ նա ինքն Պօղոս վարդապետ առ Թէոդորոս
երկար եւ համոզիկբ բանիւք փութով առաքել զհրովարտական. Լաւ իմա՛, ա-
սէ, տէր իմ, զի եթէ չէ օրէն ելանել հրովարտակաց յԱթոռոյ, յայնժամ օրի-
նաւոր տեղիք մեր ապօրինի բռնաբարին յօտարաց, եւ զկնի մահաւան հիւանդի
դեղ պատրաստել՝ անօգուտ. եւ այլ սոցին նման բանք ստիպողականք: Ապա
կալան գերկուս սուրհանդակս, եւ եղին ընդ նոսա գերկուս հաւատարիմ արա,
զԲիւբէլի Աբրահամ եւ զԿարապետ վանահայրն Իւսիկէտարի եւ արձակեցին
յԵրուսաղէմ: Ի հասանել պատգամաւորացն եւ Թէոդորոսի ընթերցեալ ըզ-
գրեանս, ամապարեալ պատրաստեաց զ10 հատ թուղթալի խաթթի չէրիֆ հը-
րովարտակս, էստ նաեւ գիր ի դատաւորէ տեղուոյն, յանձն արարեալ սուր-
հանդակաց եհան զնոսա ի ճանապարհ:

Ի չորրորդ նստին ի 12 Օգոստոսի, Հայք գիտութեամբ անկան ի ծոռ-
դակս, զի ոչ ունէին օրինաւոր գիրս ի ձեռս իւրեանց, յորմէ համարձակու-
թիւն առեալ Յունաց սկսան խրոխտալ եւ մեծաբանել ի վերայ Հայոց: Հուսկ
ուրեմն հասին սուրհանդակքն ի 4. Պոլիս եւ մատուցին զոսկեղօծ խաթթի չէ-
րիֆ հրովարտական առ փոխանորդն Պօղոս վարդապետ, եւ եղեւ ուրախութիւն
ի մէջ ազգին:

Մանուցին արքային, եւ հրամայեաց որոնել զարձանագիրս հին դի-
ւանաց: Ապա կազմեցաւ ժողով մեծ քան զառաջինն ի դուռն մեծի գենպետին:
Յայսմ նուագի ընկեցաւ Պօղոսի գտանել ի դատին ընդ այլ մեծամեծս աղգին,
անդ էր նաեւ զարթալցի Դիոնէսիոս վարդապետ Կարապետեան, այր բանի-
բուն, խոհեմ եւ ճարտարախօս, եկեալ յԵրուսաղէմէ:

Ի նիստն առաջին յ1 Ապրիլի, արք երեւելիք ի Հայոց գտան ի ժողո-
վի 60 եւ վարդապետք 6. եկին եւ Յոյնք բաղմութեամբ: Պօղոս վարդապետ
ծանոցց ատենին զգալուստ հրովարտակացն Հայոց: Ի նիստն երկրորդ ի 11
Ապրիլի, Յոյնք մատուցին զհրովարտակն Սուլիան Մահմադ Սաւլնոյ, զոր
առեալ էին ընդ Գրիգոր Շղթալիկր պատրիարքի ի թուին հիճէնտի 1100:
Պօղոս գիտէր զբովանդակութիւն նորին: Մատուցին առ Ռէիլ էֆէնտի յընթե-
ցումն, եւ մերձ ի վախճանին լռեաց. ձայն երարձ փոխանորդն Պօղոս վար-
դապետն եւ ասէ. Ամբող ընթերցցի: Ռէիլն ասէ. Ահա՛ կատարեցաւ: Կրկն-
եաց անդրէն Պօղոս. Մինչ ի սպառ ընթերցցի, զի գոյ ի դմա հարկաւոր ու-
սանելիք: Եւ ընթերցեալ աւարտեաց, որոյ ի վերջին տողն գրեալ էր. Երեք
ազգքն՝ Լատինք, Յոյնք եւ Հայք սեփական տեղեաց իւրեանց, որպէս յառա-
ջն, նոյնպէս այժմ եւ առ յապալն տրեւցեն: Աստի համարձակութիւն առ-
եալ Պօղոսեանց ասեն. Ահա՛ հրովարտակն իւրեանց հաստատէ զխնդիրս մեր:
Կարի սորջապն Յոյնք զի յայնեցին զհրովարտակն գայն. սպասէին հրա-
մանի արքային, որ ել արտաքս: Զկնի տաղտկալի վիճաբանութեանց եւ ընդ-
դիմութեանց Յունաց, զորմէ երկար լինի գրել, տուաւ երկու հրովարտակք,

մին Հայոց եւ միւսն՝ Յունաց, որ երկոքեան պարունակէին զմի եւ զնոյն ի մասսսս, 1813 ի 13 Դեկտեմբերի:

Մկրտիչ վարդապետ Մեղրիկ կոչեցեալ նստէր յէջմիածին օպասելով Վկայականի յերուսաղէմէ ձեռնադրել յեպիսկոպոս. եւ իբրեւ ծանոյց զայս Պօղոս վարդապետ Թէոդորոս պատրիարքի, ծանր թուեցաւ յայս նորա եւ ըստ պառնայր առնուլ զկոնստանդնուպէսի նուիրակութեան ի ձեռաց նորա, այլ միջնորդելով Պօղոսի ձեռնադրեցաւ նա յաստիճան եպիսկոպոսութեան:

Յորոշիլ ի դրանէ արքունի գործակալաց առ ի գործադրել զհրովարտական արքայի, որոշիլ զսեփհական եւ զընկերովի տեղիս Հայոց, եւ զթերի շինուածս այլովք հանդերձ ի Տաճարին Ս. Յարութեան, լուեալ զայս Թէոդորոս պատրիարքի եւ գործակալ եպիսկոպոսաց, թախանձէին զգլխաւորս ազգին առաքել ընդ հրովարտակին զՊօղոս եւ զԴիոնէսիոս վարդապետս եւ գոմանս ի գլխաւորաց ազգին, զի մի դժուարութիւն ինչ լըլէ ընդդէմ գործոյն ի նենգութենէ Յունաց եւ յայլազգեաց տեղւոյն: Եւ նոքա որոշեցին զՍտեփաննոս եպիսկոպոս եկեայի ի նուիրակութենէ Կարնոյ եւ զԴիոնէսիոս վարդապետս: Փոխանորդ Պօղոս վարդապետս եւ այլք յորժամ իմացան թէ չէ գրեալ ի հրովարտակի ոստիկանին շինել զպակաս տեղիս Հայոց, մատուցին երկուս աղերսագիրս, մին ի Դուռն եւ միւսն առ զենպետս, այլ չահեցան եւ ոչինչ, զի զկնի քննութեան գործակալաց յայտնի շինելոց էին այլ ամենայն:

Մ Ա Ս Ն Գ

Դրեաց Թէոդորոս պատրիարք վասն Պօղոս վարդապետի եւ այլոց ոմանց երթալ ի Ս. էջմիածին եւ արժանի լինիլ առաքելական աստիճանի եւ եպիսկոպոսութեան, սակայն ընդդէմ կացին այսմ ամիրայք, զի տակաւին չէր ի գլուխ ելեալ գործ Երուսաղէմի եւ Պօղոս էր ի գլուխ գործոյն եւ թեւակից իշխանաց, որոյ վասն անյարմար դատեցին տարածմ մեկնիլ նորա ի քաղաքէն. եւ զրեցին առ պատրիարքն զի զկնի խաղաղութեամբ աւարտելոյ զգործըն, երթիցեն ի Ս. էջմիածին, եւ Թէոդորոս հաճութեամբ ընկալաւ զխոհական խորհուրդս նոցա:

Եւ ի ժամանակիս յայտնի փոխանորդն Երուսաղէմի կամէր տալ ըզհաշիւն իւր ազգին, զի բազումք բամբասէին զնա թէ զարդիւնս Երուսաղէմի ետ յափշտակել ամիրայից, մանաւանդ ծախեաց զայնս փոխան պարտուց Աղնաւորեան Գեահեայ Կարապետ ամիրայի. եւ այնպէս բամբասէին զմեծ բարեւարն Երուսաղէմի զայն բարեպաշտ: Սակայն գործ Երուսաղէմի չեւ էր աւարտեալ, որոյ վասն մեայր հաշիւն: Իսկ ի ստատկանալ բամբասանաց, ըզտիպեաց զամիրայս Պօղոս, եւ առաջի եղ նոցա զտուժար հաշւոց, եւ նոքա խոստացան տեսանել զայն բազմութեամբ:

Ընկեցաւ յաթուոյն Յովհաննէս պատրիարք Յոյր եւ ընտրեցաւ ի տեղի նորա Տաթեւացի Մեկրեան Աբրահամ եպիսկոպոս: Հրաժարման եւ ընտրութեան գիրն առաքեցին ի ձեռն Պօղոս վարդապետին, և յանձն արարին նմա զնոր պատրիարքն պահել զնա առ իւր մինչեւ զգեցցի վերարկու պատուոյ: Եւ յերեկոյն գնաց Աբրահամ ընդ փոխանորդին առ Յովհաննէս, եւ զկնի ուրախութեան, ետ ընծայս առաջինն յաջորդին իւրոյ պատուական գործ մի, զբմբուրտ աղնիւ մատանի մի Զաքարիա պատրիարքի եւ զերկոսին զաւակզանս իւր, եւ ինդրեաց անորոր եւ հանգիստ պահել զինքն եւ զպապաւոր իւր մինչ ի վարձան: Զկնի հինգ աւուրց գնացին ի դուռն բազմութեամբ եւ բերեալ նրս-

տուցին զԱրարհամ յաթոռ պատրիարքութեան, որ արտաքոյ է նպատակի մերում :

Աստանօր երկարպատում զործ Երուսաղէմի, յորս անդադար վաստակէին Պօղոս վարդապետ եւ իշխանաւորք ազգին (Տե՛ս Պատմութիւն Երուսաղէմի», Հատոր Բ, էջ 276) :

Փոխանորդ Պօղոս վարդապետն ըմբռնեալ ի ժանտախտէ աղատեցաւ ի ձեռն դարմանի բժշկաց :

(1813) Թէոդորոս պատրիարք յառաջագոյն գրեալ էր առ փոխանորդ Պօղոս վարդապետն եւ առ իշխանաւորս ազգին զբուռն եւ զանհանդիստ նեղութենէ եւ դժանր հարկապահանջութենէ կուսակալին Դամասկոսի եւ զնենդամիտ չարութենէ քաղաքապետին Երուսաղէմի հանդամանօք, որպէս գրեցաք, եւ նոքա ծանուցեալ էին ի պատշաճաւոր տեղիս, եւ պաշտօնեայք Դորան իսկապէս գրտէին թէ քաղցր տկնարկութեամբ հայի արքայ ի վերայ Հայոց : Եւ ի ժողովի կոչեալ զգործակատար կուսակալին պատուիրեցին նմա գրել առ տէր իւր դադարիլ յանպատեհ գործոց որ ընդդէմ է իրաւաց եւ կամաց արքայի, եւ թէ հասարակութիւն Հայոց կացեալ յոտին պատրաստ են մատուցանել առ արքայ զիր աղաչանաց, այլ պաշտօնեայք տէրութեան յուսադրեալ դադարեցին զնոսա, եւ թէ փութանակի առաքել գտումարն, զոր ինչ առեալ է ի Հայոց յերկուց ամաց հետէ, զի խղբէ արքայ տեսանել զայն, եւ թէ չնեղել զՀայս Երուսաղէմի : Ջայս ամենայն ականատես գրէ Պօղոս վարդապետ առ Թէոդորոս պատրիարքն, եւ ինքն եւս խնդրեաց գտումարն զոր ինչ առեալ էին կուսակալն Դամասկոսի եւ քաղաքապետն Երուսաղէմի եւ այլք թէ՛ կառնոնեալ եւ թէ՛ անկառն, նոյնպէս եւ գտումար նախորդ բղէխից, զի սահմանեացի միջնասահման ինչ : Եւ նորա պատրաստեալ զայնս առաքեսց առ նա ը 23 Յուլիսի :

Պօղոս վարդապետ փոխանորդն Երուսաղէմի ըստ հրամանի Թէոդորոս պատրիարքի եւ ըստ Թեւարկելոյ իւրոց կուսակցաց, յորոց զիսաւորն էր Տիւղեան Գրիգոր Ձէյլպի, խոստամբ ապապայի զնաց յիջմիածին եւ ձեռնուղրեցաւ յաստիճան եպիսկոպոսութեան յնփրեմ կաթողիկոսէ եւ դարձաւ ուրախութեամբ ի Թաղաւորեալ քաղաքն. այլ պաշարեաց զնա ցաւ եւ տրտմութիւն, զի յառաջագոյն ազգային ժողովի անդ խօսեցեալ էր վասն այցելութեան Երուսաղէմի, այլ չեղեալ համաձայնութիւն ինչ, յամի ՎՅԼԷ : Իսկ այժմ ետես զի տարածեալ էր ցաւ Ս. Աթոռոյն ի մէջ ազգին, եւ սկսաւ այնուհետեւ հետեւիլ վասն այցելութեան նորին. բայց զի չեղեւ ինչ օգուտ, զի յառաջագոյն խոյս տուեալ էր ինքն յիջմիածին ի պատճառս խռովութեան ամիրայից սակա ոչինչ իրաց զի մի առթիւ համարեցին զինքն, թէպէտ ոմանք ի նոցանէ ուխտեալ էին ոչ ուտել եւ ոչ ըմպել մինչեւ սպանցեն զՊօղոս. եւ այժմ դարձեալ եղիտ զնոսա ի նոյն կիրս վարակեալ, զի զնա համարէին արմատ դառնութեան եւ շառաւիղ առեւութեան վերընծիւղեալ ի մէջ ազգին, թէպէտ անազան ուրեմն ի միտ առնի գտարածայն կարծիս իւրեանց : Ջանայր Պօղոս ամեղ զնոսա ի միաբանութիւն սիրոյ եւ ոչ լինէր հնար, որպէս ուսաւ զպատճառն ի նոցանէ, զի համբաւ իմն հանեալ էին զՔեահայ ամիրայէ եւ չարայար բամբասէին զնա իւր անհաւատարիմ տէրութեան եւ բարեկամ Ռուսաց եւ զպատրիարքն նախարար նորին. զայս արարին զի բարձցեն զնա ի միջոյ, կամ ընկեցեն ի պատուոյ բարեկամօք եւ ծանօթիւք նորին, այլ վրիպեցան ի յուսոյ իւրեանց : Եւ Արարհամ պատրիարք Մելիքեան զհետ մտեալ էր հանել յարքունուստ հրովարտակ վասն Տփրեմ կաթողիկոսի, բայց եւ ոչ այն յալողեցաւ, զի ոչ ոք համարձակէր խորհիլ կամ խօսել ի վերայ այնր. հատատեցին սինօդ եւ այն եւս մնաց անգործադրելի : Պօղոս եպիսկոպոս աղաչէր զպատրիար-

քէն խորհիլ ընդ գլխաւորս ազգին վասն Աթոռոյն Երուսաղէմի, այլ նորա ոչ մատուցեալ ունին զնոյն ինքն Պօղոս ասէր պատճառ աւերման Աթոռոյն: Եւ ի հարցանել նորա զվասն էրն, ասէ - Ընդէ՞ր առաքեցեր աստի զԻնոնէսիոս վարդապետ, ո՞ր գիտէ՞ որքան կաշառս տուեալ ես եւ տալ ետուր: Պօղոս ասէ - Աղ-
 զրն յղեաց զնա եւ ամենեքեան գիտէին զգնալ նորա, բայց ոչինչ ասացին յայն-
 ժամ. ո՞ւմ, վասն է՞ր տուեալ եմ զկաշառն, եթէ այնու եղանակաւ յղեալ եմ
 զնա չգիտեմ զպատճառն, յորմէ երեւի թէ նա անդ զողանայ եւ ես աստ, եւ
 ընկերութեամբ բաժանեմք զինչս Աթոռոյն. զի եթէ ետու կաշառս, յարտ է թէ
 ճարտարապետին եւ Քեանայ ամիրային տուեալ եմ, զի հրամանաւ նոցա գը-
 նաց նա յԵրուսաղէմ, եւ նոքա էին խորհրդակիցք Աթոռոյն: Այս անցք անցին
 ի Պատրիարքարանի յերեկոյի բուն Բարեկենդանի յետ ընթերցան: Ջաշս ա-
 մենայն ծանոյց նոցա Պօղոս եւ այլոց եւս եւ չվատեալ երբեք դեգերէր հա-
 նապալ ի գրունս մեծամեծացն գտանել զհնարս ազատութեան Աթոռոյն եւ
 թեթեւացուցանել զծանր լուծ կեղեքիչ քունաւորաց, մինչ պատրաստել տուլ
 զիր աղաչանաց առ տէրութիւնն եւ այնպէս յամենայն ուրեք պատմէր զվտանդ
 Աթոռոյն: Եւ պարտատեարք պաշարեալ զնա պահանջէին զգրամս եւ նա ոչ
 գիտէր թէ ուստի հատուցէ. եւ ոմանք մեղադրէին զնա իբրեւ պշտայլ եւ քան-
 խոհեմ: Աղաչէր Պօղոս զմեծամեծս արձակել զինքն ի պաշտօնէն յայնմամբ, զի
 լաւ էր ինձ, ասէր, մեռանել, քան տեսանել զԱթոռոյն յայնպիսի նսեմութեան:
 Այլ նոքա ոչ լսէին, զի անմիաբան էին: Առաջի եղ նոցա գնալ յԵրուսաղէմ,
 եւ եթէ ոչ հանէին՝ յիջմիածին, հրաժարիլ ի պաշտօնէն, փակել զգիրխանոր-
 դարանն եւ տալ զքանակին ժողովրդոց: Սակայն երկնչէր ի հասարակութե-
 նէն, զի ամենայն ոք հառաչէր ի վերայ թշուառութեան Երուսաղէմի եւ իջ-
 միածնի: Նմին իրի թողեալ զամենայն ի բաց զհետ եղեւ միաբանիլ զգլխաւորս
 ազգին, զի գտնէ սատարութեամբ նոցին մարթապի ոսնձն զբռնութիւն կու-
 սակալին Դամասկոսի, որպէս սկիզբն եղեւ ժողովելոյ նոցա ի տուն ճարտա-
 րապետին ի կատարել գնաւակատիս նորակառոյց տան նորին, 1815 Ապրիլի 15:

Մ Ա Ս Ն Դ

Զիջեալ գլխաւորաց ազգին ի թախանձանս Պօղոսի գումարեցան ի
 Պատրիարքարան յԴ Յունիսի խորհիլ վասն ազատութեան Աթոռոյն Երուսա-
 ղէմի. կոչեցին անդ Պօղոս եպիսկոպոս եւ զՄկրտիչ վարդապետ, եւ զկնի
 բազմադիմի բանից ասեն. Չէ պարտ տալ զարդեան գրամս կուսակալին, թէ-
 պէտ նա խնդրէ եւ չգիտէ ասել բաւ, որպէս սովորութիւն է նոցա. այլ ընդ-
 դիմանալ եւ ոչ տալ առաւել քան զսահմանալն. յանձն առնուլ զտառապանս
 եւ զբռնութիւնս նորին, տաղնապիլ, նեղիլ եւ չարալիլ համբերութեամբ մին-
 չեւ ցմահ ի սէր Սուրբ Տեղեաց: Եւ ի լսել զայդ ամենայն ազգին, համարեա-
 կեցան բողոք բառնալ առ արքայ եւ գտանել զհնարս ազատութեան Աթոռոյն.
 ո՞վ կարէ բառնալ զարդեան ծանրութիւն պարտուց որ զլսողս անգամ լքանէ.
 կուսակալք չկարեն այդքան խստութեամբ տաղնապիլ զվանականս, եթէ տե-
 սանիցեն ի նոսա զարիւնթիւն ոգւոյ, զի եթէ ունին՝ տացեն ըստ կամաց իւր-
 եանց, եւ եթէ ոչ, ուստի՞ եւ ընդէ՞ր տան, ո՞չ ապաքէն տոկոսաբարդ լեռնա-
 կուտակ յուղութիւն պարտուց գուշակութիւն է կործանման եւ կարեւիւր
 խոցեալ է սիրտ ազգին ի վերայ այսպիսի թշուառութեան Աթոռոյն, զի տե-
 սանեն զնա վիրաւորեալ յտից մինչեւ ցղուէս եւ չիք ի նմա ստողլութիւն:
 Եւ առ զայրոյթ սրտից իւրեանց զկծեցողցիչ բանիւք նախատէին զգիրխանորդն
 եղեալ զնա նպատակ բանից, իբրեւ սրեալ սլաքաց, այլ միտք ամենեցուն խո-

կայր զգիրկութիւն Աթոռոյն, եւ ապա սահմանեցին վարիւ աշտպխի եղանակաւ. ի գալտտան կուտակալին տալ միայն զսահմանեալսն, որք էին ազալիտ, սանձագիյէ, խարաճ սահմանեալ 4,000 դահեկան իւր ծախս ի շորս նուազս տարւոյն, եւ իբրամիյէ 1,375 դահեկան, որ եհաս յաւուրս ձէգար փաշայի 25,000, գոնէ պառւհետեւ զսոյն զուժար հատուցանել: Իսկ ի բազմանալ վիճմանց եւ նեղութեանց ազդ արասցեն ի Կ. Պոլիս, զի նոքա գտցեն զհնարս: Ապա պատուիրեցին փութով ի ժամանել Մարկոս եւ Յարութիւն եպիսկոպոսոսաց եւ թարգման Աւետիսին, զրել առ Սիմէօն, Դիոնիսիոս եւ Կարապետ վարդապետս, որք զնացեալ էին յէջմիածին, զի զէնի ձեռնադրութեան նոցին յաստիճան եպիսկոպոսութեան սճապարեացն դառնալ ի թագաւորեալ մայրաքաղաքն. նոյնպէս առ Գաբրիէլ եպիսկոպոս նուիրակն Ջմիւռնիոյ եւ առ Մկրտիչ եպիսկոպոս՝ նուիրակն Տփլիսու, թողեալ զգործս իւրեանց փութառացն անդ, զի գլխաւորք ազգին խորհեացն ընդ նոսա իրբեւ երեւելի զործակալս Աթոռոյն, եւ տնօրինեացն զօգուտ նորին, բերել յերուսաղէմէ գտումարս պարտուց, զի առաջի ամենեցուն բացցեն վէրք տանն, զի մարթապցեն հնարել զօրեզ սպեղանիս: Սկիզբն խորհրդոյն կամեցան հրաւիրել զնոյն ինքն զԹէոդորոս պատրիարք, այլ հայեցեալ յալիս ծերութեան նորին՝ խնայեցին ի նա, եւ զի մի վտանդ ինչ զիպեցի ի պարտատեարց անպատուել զնա իւր փախստական, այլ բաւական համարեցին կոչել զԹէն եպիսկոպոսուն եւ ըրթարգման Աւետիսն եւ զոր ինչ սահմանեացն ի խորհրդեան, իրից ընդունելի ամենեցուն: Զայս ամենայն գրեալ ծանոյց Պօղոս եպիսկոպոս առ Թէոդորոս պատրիարք եւ յորդորէր զնա փութանակի հանել ի ճանապարհ զվարդապետս եւ մի ընդդիմանալ կամաց ազգին, զի մի յետս կացցեն, յայնժամ չինի ոգնութիւն յուստեքէ, լինի վտանգն շարաշար եւ խորտակումն մեծ: Ոչ պատրիարքն եւ ոչ ամիրայք զրեցին զիւր առ Թէոդորոս, զի տակաւին տիրէր երկպառակութիւն ի միջին նոցա, եւ ոմանք իսկ չկամէին յուզել զմեղիւրն Նրուսաղէմի, այլ ակամայ կամօք զիվան յայս խորհուրդ 1815 Յունիսի 19:

Իսկ երեքին վարդապետքն հասեալ յէջմիածին ձեռնադրեցան յաստիճան եպիսկոպոսութեան յնփրեմ կաթողիկոսէ: Այլ Արքանճապատրիարքն եւ փոխանորդ Պօղոս եպիսկոպոս խորհրդով ազգին զրեցին առ կաթողիկոսն պահել գլխին նստոս եպիսկոպոսն անդ յէջմիածին ի խնամ իւր, մինչեւ կազմեցի ժողով ի Կ. Պոլիս վստն օգտի Աթոռոյն եւ ապա սահմանեցի զնալ նորա յերուսաղէմ: Իսկ Սիմէօն եւ Կարապետ եպիսկոպոսունք մեկնեցան անտի ի 19 Սեպտեմբերի եւ հասեալ ի Կարին դէմ եղին զնալ ուղղակի յերուսաղէմ: Լուեալ զայս Պօղոսի գրեաց ի Բերիա, ի հասանել գրոյն առանց զայլ եւ այլս խորհելոյ դարձուցեն զընթացս իւրեանց ի Կ. Պոլիս, զի մի բամբասանցին իւրեւ զանհաղանդս, ապա թէ ոչ բռնադատին զայլ յերուսաղէմէ: Գաբրիէլ եպիսկոպոս յանձն արարեալ զպաշտօն նուիրակութեան Ջմիւռնիոյ Յակոբ վարդապետին, զնաց յերուսաղէմ վարել զպաշտօն փոխանորդութեան բոտ ակնարկութեան Պօղոսի, զի նախորդ նորին Ստեփաննոս եպիսկոպոս Եւ զօկիլացի Ազա կոչեցեալ, վախճանեալ էր 1815 ի 19 Մայիսի: Մկրտիչ եպիսկոպոս Մեղրիի ոչ կամեցաւ մեկնիլ ի Տփլիսէ եւ երթալ ի կոչն պատճառելով զգործ նուիրակութեան իւրոյ: Եւ յերուսաղէմ Մարկոս եւ Յարութիւն եպիսկոպոսունք ոչ կամեցան դնալ, եւ կամ Թէոդորոս պատրիարք ոչ եթող զնոսա, այլ առաքեցին միայն զթարգման Աւետիսն. եւ նորա հասեալ անդ անկաւ ի մահիճն ծանր հիւանդութեամբ եւ չգտեալ դարման ի բժշկաց վախճանեցաւ: Պօղոս եպիսկոպոս ընկալեալ զտոմար պարտուն Աթոռոյն, զոր բերեալ էր թարգմանն, խնդրէր նաեւ զտոմար եկամտից եւ եկեղեցական զարդուց ցուցանել ազգին ի դէպ ժամանակի, եւ զայրանայր ի վերայ այնոցիկ որք արհա-

մարահեղին զհրաւէր նորա եւ ոչ կամեցան զնալ ի քաղաք անդր, որոց վասն ստիպմամբ եւ յորդորանօք եւ երբեմն եւս սպառնալօք զբնաց երկար առ թէ՛ ուղորոս փութանակի առաքել զնոսա առ ի տնօրինել նոքօք զօգուտ Աղղին:

Մ Ա Ս Ն Ե

Յայսպիսի ծանրատաղտուկ գործս եւ ի խնդիրս ընկեցին զԱրքահամ եպիսկոպոս Մելիքեան ի պատրիարքութենէ եւ ի տեղի նորա ընտրեցին զփոխանորդն Երուսաղէմի զԱղբիւրնապօլսեցի Պօղոս արքեպս. ն 1815 ի 1 Դեկտեմբերի: Սա հետեւեցաւ հանել ի Դրանէ զհրովարտակն Եփրեմ կաթողիկոսին իմիմիածնի, այլ զԺուարանայր, զի յաւարս նախորդին իւրոյ կնճեալ էր խնդիրն: Կարգաւորեցին զգործ կուսակալին Դամասկոսի հրամանաւ արքային: Պօղոս պատրիարք կամեցաւ դարձուցանել զառաջնորդութիւն Կիպրոսի ի վերայ Երուսաղէմի, որոյ եւ զհրովարտակն էառ, որպէս յառաջագոյն Յովսէփիմ պատրիարք խնդրեալ էր ի Զաքարիա պատրիարքէ Կաղղուսացոյ: Իսկ Թէոդորոս պատրիարք Երուսաղէմի, որ տարաւ բազմադէմի վշտաց եւ համբեր դառն նեղութեանց եւ տառապանաց իւրոյ անբարի ժամանակի, հասեալ ի բարեռք ծերութեան, ալեւորեալ լի աւուրբք հանգեաւ խաղաղութեամբ ի Քրիստոս ի 22 Օգոստոսի 1818 ամի: Եւ յետ այնորիկ ժողովեալ եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց Աթոռոյն զբեցին գիր հանրական առ իշխանաւորս ազգին եւ առ Պօղոս պատրիարք, եւ թախանձանօք խնդրէին զնոյն ինքն զՊօղոս զալ նստել յԱթոռ պատրիարքութեան Երուսաղէմի, եւ կառավարել զմիաբանութիւնն հայրական սիրով, զի բազում էին երախտիք նորին ի վերայ Աթոռոյն, յան յատնառ աղատութեան, շինութեան եւ պայծառութեան: Եւ ապա յաւելուն առել, զի եթէ Պօղոս անկարելիութիւն ցուցեալ հրաժարեցողի եւ կամ ազգն ոչ կամիցի մեկնել նորին ի Կ. Պոլսոյ, փոյթ մեծ կայցել գի մի ոք արտաքուստ օտարական եկեալ զահակալեսցէ, այլովն հանդերձ: Գումարեցան ժողով մեծ աղգային ի Մայր Եկեղեցին Կ. Պոլսոյ, ուր ընթերցան հանրազարութիւնք միաբանաց Երուսաղէմի, որ վասն ընտրութեան նորոյ պատրիարքի ի 20 Սեպտեմբերի: Եւ ի ժողովի անդ թողեալ զխնդիր պատրիարքութեան, նախ ընտրեցին ի միաբանութենէ զարժանաւոր անձինս լինիլ խորհրդական, որք էին. Գաբրիէլ եպիսկոպոս փոխանորդ, Մեղրիկ Մկրտիչ եպիսկոպոս լուսարար, Եղիա եպիսկոպոս զարպասրնկալ, աւագ թարգման նախկին լուսարար Սիմէօն եպիսկոպոս (զսա ընկեցեալ էր Պօղոս ի պաշտօնէ), Կարպետ եպիսկոպոս Երուսաղէմացի եւ ծերունի Ստեփաննոս վարդապետ: Եւ զբեցին եօթն կանոնական բանս յաւելեալ 12 կանոնական բանից վասն բարեռք կառավարութեան Աթոռոյն, եւ բաղմակնիք գիր մահաբական, եւ ընտրեցին զփոխանորդն Երուսաղէմի զՅակոբ վարդապետ Ազշէհիբի իւր փոխանորդ ի կողմանէ աղղին, եղեալ ի տեղի նորա զՄարկոս եպիսկոպոս: Եւ ընտեալ իւր Երուսաղէմի զԿարպետ վարդապետ, որպէս պատուիրեալ էին նա ազգայինիք, եւ խորհրդականք պատմեցին նա մի ըստ միովն, որպէս արարեալ էին,

զորմէ գրեցաք: Յետ կարգաւորելոյ զայսոսիկ գրեաց թախանձանօք Յակոբ վարդապետ առ զխաւորս ազգին ընտրել զարժանաւոր ոք պատրիարք Աթուոյն, զի մի ի սպառ նախատեսցի ազգն առաջի օտարաց: Յորդորանօք Պօղոս պատրիարքի իշխանաւորք ազգին գումարեցան ի Պատրիարքարան ի 12 Յուլիսի կարգաւորել զխնդիր Երուսաղէմի: Նախ անպատշաճ վարկան զընտրութիւն Պօղոսի ի պատրիարքութիւն Աթոռոյն Երուսաղէմի, զի կարի պիտոյ էր նա ինքեանց եւ չէր արժան թողուլ նմա զայն Աթոռ: Եւ Համակամ Հաճուիթեամբ ընտրեցին զնիկոմիդացի Գաբրիէլ եպիսկոպոսն որ յայնժամ փոխանորդ էր յԵրուսաղէմ, եւ գրեցին առ նա զիր շնորհաւորութեան, ծանուցանելով նմա զընտրութիւն իւր, պահել առ իւր զՅակոբ վարդապետ Լիւստրացի իբր օգնական մինչ ի Զատիկ, եւ ասպա տալ վկայական զնալ յէջմիածին ի ձեռնադրել եպիսկոպոս եւ դառնալ անդէն ի Կոստանդնուպոլիս:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՊՍ. ՏԵՐ ԵՌՎԱՆՆԻՍԵԱՆՅ

(Շար. 1)